

tään ja englannista. – Pertti Virtaranta, Hannele Jönsson-Korhola, Maija Kainulainen & Maisa Martin (toim.), *Amerikansuomi* s. 159–167. Tietoliapas 125. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

POPLACK, SHANA – WHEELER, SUSAN – WEST-

WOOD, ANNELI 1990: Distinguishing language contact phenomena: evidence from Finnish-English bilingualism. – Rodolfo Jacobson (toim.), *Codeswitching as a worldwide phenomenon* s. 185–218. New York: Peter Lang.

UUTTA SANAKIRJATUTKIMUSTA

Birgitta Romppanen *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken.* Acta Wasaensia Nr 91, Språkvetenskap 18. Vaasa: Universitatis Wasaensis 2001. 365 s. ISBN 951-683-931-2.

Birgitta Romppasen väitöskirja on leksikografinen tutkimus, jossa tekijän tarkoituksena on valaista suomalais-ruotsalaisten sanakirjojen ja leksikografisen tradition muuttumista läpi vuosisatojen ja tutkia, kuinka sanakirjojen rakenne on saanut nykyisen muotonsa. Väitöskirjan aihe on harvinainen, tekijän sanojen mukaan aikaisemmin fennistisessä tutkimusperinteessä jopa väheksytty. Perinteinen leksikologian ja leksikografian määrittely on osaltaan voinut olla syynä leksikografisen tutkimuksen vähäisyyteen. Leksikologia on määritelty kielen sanaston etymologiseksi, merkityso pilliseksi yms. tutkimukseksi ja leksikografia kielen tai murteen sanaston selityksin varustetuksi luetteloinniksi (Hakulinen ja Ojanen 1979 s.v. *leksikologia, leksikografia*).

Sanakirjoja on Suomessakin laadittu ja käytetty monen sadan vuoden ajan apuneuvoina koulutuksessa, tutkimuksessa ja kaikenlaisessa kanssakäymisessä erikielisten kesken. Sanakirjat vastaavat kulloisenkin aikakauden käsityksiä sanakirjojen merkityksestä, kielenkäyttäjän tarpeista ja valtaapitävien poliittisista päämääristä. Sanakirjan ja yhteiskunnan suhteet ovat monimutkaisia ja mielenkiintoisia mutta vähän tutkittuja. Väitöskirjan tekijän yhtenä lähtö-

kohtana on ollut selvittää, millaiselle kohderyhmälle ja mihin tarkoitukseen suomalais-ruotsalaisia ja yksikielisiä suomen kielen sanakirjoja on laadittu. Ovathan sanakirjan käyttäjän tarpeet ja odotukset, kysyntä ja tarjonta sekä käyttäjävälisyys huomioon otettavia seikkoja sanakirjaa suunniteltaessa ja tehtäessä. Romppanen on laatinut tutkimuksensa lähtökohdaksi joukon hypoteeseja, joiden kautta hän analysoi aineistoaan. Tutkimus on luonteeltaan deskriptiivistä ja empiiristä.

Vuosina 1997 ja 1998 on Ruotsissa ilmestynyt kolme väitöskirjaa (Johansson, Rogström, Hannesdóttir), joissa on tutkittu sanakirjojen syntyä ja latinan kaltaisten valtakielten väistymistä sanakirjatraditiossa. Suomessa vastaavaa laajempaa tutkimusta ei tähän mennessä ole tehty. On siis ollut syytä suomen kielenkin osalta paneutua asiaan, kuten Birgitta Romppanen on väitöskirjatyössään tehnyt. Leksikografisen työn yhteydet leksikologian, terminologian, kääntämisen, semantiikan ja tekstintutkimuksen teorioihin ovat tähän mennessä jääneet vaille perusteellista tarkastelua. Tutkimuksessaan Romppanen pohtiikin näiden tutkimussuuntien yhteisiä ja erottavia piirteitä. Kiinnostavia ovat havainnot kielioppiperinteen ja sanakirjaperinteen kosketus-

kohdista jo 1600-luvulla. Tämänäköisyydessä leksikografisessa työssä olisi ollut erittäin hyödyllistä paneutua myös kognitiivisen kielentutkimuksen näkemyksiin ja esimerkiksi skeeman käsitteeseen. Semantiikan teorioista hyödynnetään tutkimuksessa kuitenkin vain komponenttianalyysia suhteellisen vanhoihin lähteisiin viitaten. Terminologian ja leksikografian yhteydet ja erot ovat kiinnostavia. Mietittäväksi jääkin, minkälainen mahtoikaan olla leksikografian ja terminologian suhde 1800-luvulla, jolloin suomen sanaston tietoinen kehittäminen oli kukkeimmillaan.

Leksikografiseen tutkimukseen kuuluvat käsitteet Romppanen on määritellyt hyvin. Monet muut väitöskirjassa käytetyt käsitteet ja termit ovat kuitenkin jääneet määrittelemättä tai määriteltyjä termejä ei ole käytetty. Esimerkiksi *kalakukon* merkityksen kuvauksessa (s. 51) Romppanen olisi voinut käyttää lingvistisiä käsitteitä hyponyymi ja hyperonyymi. Määrittelemättä on esimerkiksi jäänyt, minkälainen on täydellisesti kaksikielinen henkilö (s. 31) ja minkälaiset ovat hänen norminsa esimerkiksi kielten variaation suhteen. Tavoitteissa ja hypoteeseissa ei mainita mega- ja gigastruktuuria, vaikka niitä käsitellään tutkimuksen kuluessa. Termejä aktiivinen ja passiivinen sanakirja ja lyhennettä NLO käytetään työssä paljon enemmän kuin ne määritellään. Tekijän mukaan ekvivalenssi eroaa leksikografisena käsitteenä tekstiin pohjautuvasta käännösekvivalenssista siinä, että se esiintyy kolmella leksikografisella tasolla mikrorakenteessa (s. 41). Kuitenkin seuraavalla sivulla todetaan, että rakennepohjaiseenkin ekvivalenssiin voidaan soveltaa tekstipohjaisen ekvivalenssin jalkoa. Norénin vertaileva käännöstutkimus (1997) osoittaa, että idiomaattiset ilmaukset ja konteksti merkitsevät autenttisissa teksteissä niin paljon, että tavallisin tapaus on käännösekvivalentin puuttuminen. Teki-

jä puhuu työssään myös täydellisestä ekvivalenssista (s. 46), johon itse suhtaudun epäillen.

Romppasen tutkimusaineisto on varsin laaja: 1600-luvun sanakirjoista uusimpiin elektronisiin sanakirjoihin. Tarkemman analyysin kohteeksi tekijä on valinnut vuosilta 1745–1998 sellaiset ensipainokset tai uudesti toimitetut painokset, joissa suomen kieli on lähdekielenä. Näitä on yhteensä 61 nimekettä, joista noin 2 000 sana-artikkelin (30–33 artikkelia/sanakirja) rakenteen kehitys on huolellisesti analysoitu. Analysoidut elektroniset sanakirjat ovat 1990-luvulta. Tekijä on analysoinut aineistoaan käyttäjä- ja käyttökategorioiden (tekstin vastaanottamiseen ja tuottamiseen, kielenoppimiseen, kääntämiseen soveltuvien) ja leksikografisten kategorioiden (lemma-muotojen, taivutus- ja ääntämishojien, metakielen, käännösvastineiden, esimerkkien) avulla sekä ottanut huomioon valtiollisen, yhteiskunnallisen, teknisen ja muun kehityksen. Tutkimuksen keskeisenä teemana ovat hakusana ja sen valinta, koska juuri nämä ovat olennaisia leksikografisen perinteen siirtämisessä. Tärkeinä tarkastelukohteina ovat myös hakusanan ja vastineen merkitys ja muoto, koska monissa sanakirjoissa hakusanan ja vastineen välillä vallitsee inkongruenssi (s. 131) tai johdosten ja yhdyssanojen paikka vaihtelee (s. 155).

Tutkimusaineiston valinta ja analysoitavan hakusanan valinta menevät työssä osittain päällekkäin (s. 68). Muutoinkaan hakusanojen valintakriteerit eivät tule lukijalle selviksi: Miksi esimerkiksi sana *liittyä* ja paikannimistä *Ahvenanmaa* ja *Norja* ovat mukana, kun tutkittavaksi oli valittu *m*-alkuiset sanat? Haastatteluaineistosta tekijän olisi pitänyt kertoa enemmän jo aineistoa koskevassa luvussa. Lukija ei saa tutkimuksen alussa tietoa siitä, mitä osaa sanakirjoista haastatteluaineisto koskee, mitä tavoitteita se palvelee ja niin edelleen. Epäselväksi

jää myös, miksi aineistoon on otettu tulkisanakirjoja ja sanaluettelaita vain 1800-luvun loppuun asti ja sitten taas Berlitzin sanakirjat vuosilta 1974–1981.

Romppanen on tehnyt tutkimuksensa pääjaon aikaan ennen ja jälkeen vuotta 1745 sen perusteella, että kohdekieli suomi muuttuu lähdekieleksi vuonna 1745 ilmestyneessä Jusleniuksen sanakirjassa. Näiden kahden eri aikakauden sanakirjat eroavat myös käyttötarkoituksiltaan; niitä ei pitäisikään aikaisempien tutkimuksien tapaan verrata suoraan toisiinsa. Suomen kielen pääsy lähdekieleksi muutti suomalais-ruotsalaisen sanakirjan luonteen passiiviseksi, kielen ymmärtämiseen tarkoitetuksi ja vasta toissijaisesti ruotsin kielen tuottamiseen tarkoitetuksi. 1800-luvulla oli havaittavissa myös muutosta ruotsin kielen aktiivisen sanakirjan suuntaan. 1900-luvulla suomalais-ruotsalaiset sanakirjat saivat kombinoitun tehtävän: ne oli tarkoitettu suomen ymmärtämiseen ja ruotsin tuottamiseen. Vanhojen sanakirjojen aihepiireittäinen, jopa aihepiirin mukaan aakkosellinen jako sisältyy uusissa sanakirjoissa hakusanan semanttiseen kenttään ja sen rajaamiseen. Hakusanan saattaa muodostaa myös kiinteä fraasi tai vakiintunut ilmaus. Kaksikielisen sanakirjan kohderyhmän paljastaa se, millä kielellä selitykset annetaan, toisin sanoen mitä kieltä metakielenä käytetään. Samoin esipuheen ja liitteiden kieli kertoo, minkälaista kielitaitoa käyttäjältä vaaditaan. Hyvän konkreettisen esimerkin *Tein töitä noina öinä* avulla Romppanen valaisee leksikografisen työn monimuotoisuutta ja vaikeutta: miten suomea taitamaton löytää lauseen merkityksen sanakirjan avulla.

Yli sadan vuoden aikana ilmestyneet Cannelinin sanakirjat ovat saaneet ansaitsemansa sijan väitöstutkimuksessa. Romppasen väitöskirja osoittaa niiden merkityksen erityisesti kahden sanakirjatyyppin, koulu- ja taskusanakirjojen ja suomalais-ruot-

salaisten suursanakirjojen, kehittymiselle. Uusi vaihe suomalais-ruotsalaisten sanakirjojen traditiossa syntyi, kun suomen kielen osuus kytkettiin normatiiviseen yksikieliseen suomen kielen sanakirjaan (Nyky-suomen sanakirjaan, Perussanakirjaan). Vuoden 1997 suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa alkaa jo näkyä sekä suomen että ruotsin normittaminen. Mielenkiintoinen onkin sanakirjan, erityisesti kaksikielisen sanakirjan, normatiivisuuskysymys. Kuka normittaa, mitä normitetaan ja millä perustein? Tekijän mukaan sanakirjatyössä normatiivisuus lisääntyy ja subjektiivisuus vähenee kielentarkastuksen, tekstinkäsittelyn ja asiantuntijoiden myötä, ja siten leksikografinen normittaminen eroaa tavallisesta käännoistyöstä.

Romppasen työstä käy ilmi, että elektronisten sanakirjojen taso vaihtelee huikeasti ja että niiden yhtenäiseen normittamiseen ei kilpailuyhteiskunnassa näytä olevan mahdollisuuksia. Sanakirjasta on tullut niin kaupallinen ja välineellinen tuote, etteivät kaikki kustantajat panosta sisältöön riittävästi. Ylioppilaskirjoitusten sensorit saavatkin pian luettavakseen elektronista sanakirjaa käyttäneen kummallisen tuotoksen: *Johan är redan absolut karl, som kämpar som karl karl emot. Sen ligger han allt igenom borde på gatan och har då svart fläck dennas det förflutna*, jonka pitäisi olla käännos tekstistä *Johan on jo täysi mies, joka taistelee kuin mies miestä vastaan. Sitten hän makaa pitkin pituuttaan kadulla ja on saanut mustan pilkun menneisyyteensä*. Vasta elektronisten sanakirjojen erityisen huolellinen laatiminen, muun muassa passiivisen näkökulman huomioon ottaminen, takaa uuden sanakirjamuodon hyödyn. Elektronisten sanakirjojen suomat mahdollisuudet voivat kuitenkin muuttaa sanakirjojen luonnetta ja tehdä niistä erilaisten aktiivisten ja passiivisten sanakirjojen kombinaatioita.

Romppasella on pitkä, omakohtainen käytännön kokemus sanakirjatyöstä, josta hänelle on varmasti ollut hyvin paljon hyötyä aineistonsa keruussa ja analyysissa. Tämä työkokemus saattaa kuitenkin joskus estää tekijää näkemästä, kuinka tärkeä on sanoa ja kuvata hänelle itsestään selvät mutta tutkimuksen kannalta olennaiset seikat eksplisiittisesti. Aiheen kannalta irrelevantteja kohtia ja sivupolkujakin työstä löytyy, esimerkiksi Johan Ihren ja Jakob Sereniuksen sanakirjojen lähteiden ja merkittävyyden tarkastelu.

Tutkimuksen lopussa Romppanen palaa asettamiinsa tavoitteisiin ja hypoteeseihin ja toteaa, että osa hänen asettamistaan hypoteeseista ei pitänyt paikkaansa. Analyysi oli siis tarpeen. Tutkimusaineistonsa avulla tekijä saattoi osoittaa esimerkiksi, että suomalais-ruotsalainen sanakirja ei ole kehittynyt ensyklopediasta eikä rinnakkain yksikielisen suomen kielen sanakirjan kanssa, kuten hän oli työnsä alkuvaiheessa oletanut. Suomalais-ruotsalaisella sanakirjalla on juurensa monikielissä sanakirjoissa, joiden lähdekielenä on latina. Yksikielinen suomen kielen sanakirja puolestaan on syntynyt kaksi- ja monikielisten sanakirjojen kautta ja myöhemmin vaikuttanut vuorostaan niihin. Tietosanakirjoilla sen sijaan on oma paralleeli kehityksensä ja omat eurooppalaiset esikuvansa. Mielenkiintoista on, kuinka Lönnotin sanakirjan keskeinen asema näkyy nykyisten yksikielisten suomen kielen sanakirjojen ja suomalais-ruotsalaisten sanakirjojen hakusanavalinnassa. Romppasen tutkimuksessa tuli ilmi kaikkiaan kuusi leksikografista kehitysvaihetta vuosien 1637 ja 1998 välillä. Leksikografiset periaatteet ja leksikografinen aines ovat katkeamattomana ketjuna siirtyneet 1600-luvulta 2000-luvulle. Hakusanan ja vastineen leksikografinen mikrorakenne on vakiintunut vuosina 1838–1903. Tulostaulukosta 58 (s. 306) puolestaan näkyy, että

homonymien esittäminen erillisinä artikkeleina tai merkitysjaottelu artikkelin sisällä ovat todella uusia asioita sanakirjassa. Ensimmäiset esimerkkilauseet suomi lähdekielenä -sanakirjaan tulivat vuonna 1770. Aivan uusi tieto on se, että Florinuksen sanakirjalla oli suomenkielinen nimi jo vuonna 1695.

Tutkijan omat mielipiteet aikaisemman tutkimuksen heikkouksista ja sanakirjojen puutteista osuvat osittain oikeaan. Kuitenkin esimerkiksi väitteet siitä, että sanakirjojen aihepiirit olisivat maskuliinisvoittoisia pelkästään miestoimittajien vuoksi, eivät tule tässä tutkimuksessa täysin todistetuiksi asian käsittelyn vähyyden ja maininnanomaisten perustelujen takia. Huomioon ottamatta on jäänyt menneiden vuosisatojen yhteiskuntien ja koko elämän kielentäminen miesten näkökulmasta, mikä heijastuu tietenkin sanakirjoissa. Tiettyjen alojen pitäminen sukupuolisesti neutraaleina (esimerkiksi lääketiede) ei vakuuta tämän tutkimusaineiston osalta. Sanakirjan toimituskunnan naisistuminen voi tietenkin ajan mittaan heijastua hakusanan valintaan enemmänkin kuin nyt on nähtävissä. Tekijän omat pohdinnat ja lähdekritiikki ovat ansioksi. Sanakirjan tekeminen ei todellakaan ole vain kääntämistä toiselle kielelle.

Aineistoa kuvaavassa numeroimattomassa taulukossa (s. 69–71) on teknisiä puutteita. Siinä ei näy esimerkiksi makro- ja mikrorakenteen tutkimus (*m*-sanat) diakronisesta perspektiivistä. Väitöskirjan koomataulukot (s. 306, 308 ja 311) sen sijaan ovat erinomaisen havainnollisia ja tuovat ilmi tutkimuksen keskeisen annin niin terminologisen selvittelyn kuin sanakirjatraddition tarkastelunkin osalta.

Birgitta Romppanen on valinnut innovatiivisen aiheen väitöskirjalleen, ja hän on Suomessa uranuurtaja leksikografisen väitöskirjatutkimuksen tekijänä. Laajan aineistonsa avulla hän on saavuttanut mielenkiin-

toisia, leksikografista tutkimusta hyödyttävää ja leksikografian tutkimuksellista tasoa nostavia tuloksia. ■

HELENA SULKALA

Sähköposti: *helena.sulkala@oulu.fi*

LÄHTEET

HAKULINEN, AULI – OJANEN, JUSSI 1976: *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HANNESDOTTÍR, ANNA HELGA 1998: *Leksikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska leksikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Akademisk avhand-

ling. Göteborg: Göteborgs universitet.

JOHANSSON, MONICA 1997: *Lexicon Linco-pense. En studie i leksikografisk tradition och svenskt språkbruk vid 1600-talets mitt*. Akademisk avhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.

NORÉN, KERSTIN 1997: Kognition, lexikon och text. Om ekvivalens och översättning. – *Svenska som andraspråk och andra språk. Festschrift till Gunnar Tingbjörn* s. 309–317. Göteborg: Göteborgs universitet.

ROGSTRÖM, LENA 1998: *Jacob Serenius' leksikografiska insats*. Akademisk avhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.

FEMINISTISTÄ KIELENTUTKIMUSTA

Liisa Tainio *Puhuvan naisen paikka: sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 247 s. ISBN 951-746-316-2.

Liisa Tainio pyrkii väitöstutkimuksellaan Puhuvan naisen paikka: sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä »osoittamaan miten kulttuurista arvojärjestyksestä — tässä tapauksessa sukupuolidis-kurssia — voi kielentutkimuksen keinoin paikantaa juuri siihen arkiseen kieleen, jota päivittäin käytetään». Tutkimus koostuu yhteenvetoartikkelista (s. 11–83) sekä seitsemästä aikaisemmin julkaistusta artikkelista.

Tutkija tekee metodiset ja ideologiset lähtökohtansa selviksi yhteenvetoartikkelissaan: tutkimus edustaa feminististä (emansipatorista) naistutkimusta, jonka tavoitteena on analysoida ja osoittaa sukupuolten eriarvoisuutta ylläpitäviä arvoituksia ja uskomuksia, jotka usein kiteytyvät naisia ja miehiäkin eri tavoin rajoittaviksi stereotyyppioiksi.

Tutkimuksen yhteenvetoluku tarjoaa

yleiskatsauksen tutkijan orientaatioon ja menetelmävalintoihin. Samalla se tarjoaa hyvän yhteenvedon naistutkimuksen kehitymisestä Suomessa, sen näkökulmavalinnoista ja nykytilasta. Kirjoittaja esittelee myös omat ideologiset ja metodologiset lähtökohtansa selkeästi ja perustellen. Yhteenvetoartikkelissa artikkeleita arvioiva osuus voisi olla painokkaampi — nyt kirjoittajan ote jää usein kuvailevaksi.

Metodisesti työssä on tehty erikoislaatuinen ratkaisu: siinä yhdistetään keskusteluanalyysi kirjoitettujen lähteiden analyysiin ja otetaan sen mukaisesti aineistoa sekä autenttisista keskusteluista että kirjoitetuista teksteistä. Äänitetyistä keskusteluista pyritään keskusteluanalyttisin menetelmin selvittämään, miten puhujat orientoituvat sukupuoleen eri tilanteissa; parisuhdeoppaiden teksteistä tutkija hakee kriittisen tekstianalyysin keinoin näkyville, millaisi-